

PERVIVÈNCIA DE LA FESTA DE SANT NICOLAU AL VALLESPÍR

PEP VILA

A la memòria de Josep Romeu i Figueras

“Sant Nicolau obre les festes amb clau”

En el calendari festiu europeu, i en el particular català, trobem diverses mostres de manifestacions inversores, dites així pel seu caràcter irreverent, festiu i satíric com ara en el cicle que va de Nadal (Nadal pròpiament dit, Sant Esteve, Sant Joan Evangelista, festa dels Innocents, cap d'any, diades de reis, etc.) fins a la Quaresma, carnaval inclòs. Dintre de les anomenades *libertates decembris*, llibertats de desembre, hi ha atestats des de temps medievals jocs i paròdies que propugnen una transgressió de les normes, certes extravagàncies permeses, més o menys tolerades en un context cerimonial i/o litúrgic determinat. Encara que la inversió més clàssica sigui la de carnaval, la festa de Sant Nicolau de Bari, patró dels escolans, dels clergues de menor jerarquia, dels infants, celebrada el sis de desembre, diada en la qual comença el cicle nadalenc, tenia també la seva importància. Nicolau fou un famós bisbe de Mira, l'actual Demre-Kale (Turquia, Àsia Menor, segle IV), que va assistir al Concili de Nicea (any 325), anomenat també de Bari, ciutat on encara es veneren les seves relíquies. La llegenda explica que l'any 1087 uns mariners italians van voler portar les seves despulles fins aquesta ciutat per tal d'impedir que fos adorat per mans sarraïnes. Aviat el seu culte s'estengué per tot Europa a causa de la popularitat dels seus miracles, perquè havia donat els seus béns per socórrer els desvalguts. A Mira, Turquia, s'han trobat restes de cinc temples dels segles IV al VI, que la història del país ha respectat, que donen fe del seu culte i devoció.

En aquesta data, vigília o octava, en molts indrets de Catalunya, a principis del segle XX, grups de nois recorrien els carrers, celebraven per uns dies el món al revés en voler descavalcar els poderosos de la seva posició social. En

d'altres llocs es nomenava un rei¹ per a les festes dels Innocents. A Llofriu, un fadrí disfressat de rei presidia la capta del reietó. Segons Joan Amades:

“A Llofriu els joves sortien de bon matí proveïts de bastons i anaven a cercar reietons. Quan assolien agafar-ne un tornaven a la població i organitzaven una comitiva que anava de casa en casa amb una canya llarga, al cim de la qual duïen el moixonet. El qui l'havia caçat es vestia com de rei, amb una corona de llauna o de cartró tota daurada i amb una gran capa [...] Segons l'etnòleg anglès Frazer, el reietó pot recordar alguna antiga divinitat portada de casa en casa per tal que els estadants es beneficiessin de la gràcia de la seva visita en moments tan solemniais com per Nadal o en vigílies del començament d'any”²

En algunes esglésies de la vella Europa hi havia el costum per sant Nicolau, període que de vegades s'allargava fins al 28 de desembre, diada dels Innocents, d'elegir un escolanet que durant la setmana dels Innocents assumia amb la seva cort d'amics el paper i les prerrogatives d'un bisbe. Fins i tot estrafeïa les funcions litúrgiques que es conferien a tan alt dignatari. Dintre d'aquesta literatura hagiogràfica volia destacar la festa del Bisbetó, sobre la qual hi ha una abundant bibliografia³, que va gaudir una gran popularitat des de l'edat mitjana fins al concili de Trento i més tard fou més o menys tolerada fins arribar als nostres dies, com encara succeeix a Montserrat el dia de Sant Nicolau. Sovint un noi de cor, a la vigília de la festivitat, vestit amb els atributs de bisbe, anell i bàcul inclòs, prenia possessió del càrrec, s'asseïa a la cadira episcopal, repartia els càrrecs subalterns entre els seus ajudants, beneïa o confirmava els assistents, parodiava certs oficis divins, recitava un sermó, una mena de pròleg com el que servia d'encapçalament d'alguns misteris, compost per una persona

¹ Ramon Miró i Pep Vila, *Una defensa del rei de Nadal al segle XVIII*, “Anuari d' Història i Cultura. Associació Amics de la Seu Vella de Lleida”, núm. 4, 2002-2003, pàgs. 627-635. Vegeu també Àlvar Monferrer, *Les festes de folles*. Generalitat Valenciana, Consell Valencià de Cultura, 1996. Francesc Massip, *Rei d'innocents, bisbe de burles personatges festius en dos quadres de Bruegel*, “Materia” 3, Mirades, miratges, 2003 / pàgs. 57-63.

² *Costumari Català*, vol. I, Barcelona, Salvat Editors, 1983, pàg. 264.

³ Enríque Claudio Girbal, *El Obisillo de los Inocentes*, “Revista de Gerona”, 1881, vol. 5, pàg. 459 i ss. Joaquim Miret i Sans, *El sermó de sant Nicolau*, “Revue Hispanique”, XXVIII (1913), pàgs. 390-395. Lluís Faraudo de Saint-Germain, “Sermó del bisbetó” dins *Recull de textos catalans antics*, XIII (Barcelona, 1910); Josep Romeu i Figueras, *Teatre Català Antic*, vol. I, II, Curial, Barcelona, 1995, pàgs. 234 i 17 i ss. R. Serra i Pagès, *La festa del bisbetó a Montserrat y orogens de la mateixa*, Barcelona, 1910. J. P. Wickersham Crawford, *A Note of the Boy Bishop in Spain*, “The Romanic Review”, XII, 1921, pàgs. 146-154.

més gran experimentada, que tenia un marcat gust de sàtira, sense arribar a ofendre, que reflectia el món i la vida de grups d'escolans. A Catalunya es conserven dos textos, un del començament del XV i un altre de final d'aquesta centúria. En aquests dos monòlegs, un bisbetó, un innocent que deia que s'havia escapat de la matança dirigida per Herodes, predicava contra capellans, frares, dones, monges i altres estaments en un to descarat i divertit. Sobre aquesta festivitat i la dels innocents hi ha diversa documentació enregistrada en consuetes i llibres de cerimonial, documentació d'arxiu que mostra la seva celebració a Barcelona, Ciutat de Mallorca, Elna, Girona⁴, Igualada, Lleida, Montserrat, Perpinyà, la Seu d'Urgell, València, Vic, etc. Una altra variant de la festa era la posada en escena dels miracles de sant Nicolau sobre els quals s'han conservat a Europa quatre drames semilitúrgics, escrits en llatí, un dels quals, potser el més conegut, tracta de la mort dels tres estudiants que llavors el sant va fer ressuscitar.

A principi del segle XX encara s'havia representat en alguna escola catalana algun miracle del sant. Més tard, en pobles del Baix Llobregat, passava un noi vestit de bisbe, seguit de la seva cort d'ajudants, per les cases particulars tot cantant. Les almoines i regals en espècie que aconseguien servien per fer un berenar tradicional. Segons el DCVB al poble de Constantí, el mestre i els xicots anaven amb un sabre de festa i un vestit de bisbe a trucar a les cases i demanar fruits secs. A Maldà, Bellpuig, Rocafort i pobles de l'Urgell es feien altres cerimònies:

“la quitxalla que anava a estudi s'uniformava amb capells de paper i sabres de fusta i al so de panderos i ferrets feien una ronda i una capta dient: «Sant Nicolau, bisbe de pau, i panses i figues/ nous i aulives, /tantes com vulgau;/ si no m'en donau, /escales avall caigau”; acabada la plega penjaven un gall en una corda suspesa entre dos balcons de la plaça i cadascú dels escolars amb els ulls tapats provava de matar-lo amb el sabre de fusta, i a la fi se'l menjaven amb arròs tots plegats a l'escola, afegint-hi el que havien arreplegat”.⁵

El *Diccionari de la Dansa, dels Entremesos i dels Instruments de música i sonadors*⁶ de Francesc Pujol i Joan Amades recull la veu “Abat dels boigs”, un

⁴ A Girona, segons la consuetud de 1360, (fols. 114u-116u), l'elecció del bisbetó es feia a les vespres del dia de Nadal.

⁵ DCVB, vol. 7, pàg. 752, col. A.

⁶ Barcelona, Fundació Concepció Rabell i Cibils, vda. Romaguera, vol. I, 1936.

personatge que en els balls de casats tenia del dret de treure ball o trencar dansa. Els autors del llibre fan del càrrec aquesta interpretació: “És curiós el nom donat a aquest personatge, nom que podria ésser una resta de les antigues festes dels boigs, durant les quals era nomenat a Girona l'abató de Sant Feliu, que tantes discussions i baralles havia sostingut amb lo bisbetó de la Seu”.

LA FESTA DE SANT MICOLAU⁷ AL VALLESPÍR

Encara que aquesta i altres tradicions religioses i profanes hagin sucumbit en el procés de transformació que ha sofert la nostra societat, tot i la confusió entre el sagrat i el profà, pels canvis haguts en l'imaginari i en la fantasia popular, arraconada per la dominant cultura de masses que en difon una altra, el cert és que als anys quaranta del segle XX, la festa de Sant Nicolau sobrevivia encara a Arles, municipi del Vallespir que s'estén a banda i banda del riu Tec, festivitat descrita a la fi del segle XIX per Carles Bosch de la Trinxeria. El Vallespir, una comarca nordcatalana, que fa frontera amb l'Alta Garrotxa i la Vall de Camprodon, a recés del masís del Canigó, va viure durant molts segles una situació d'aïllament, fet aquest que va ajudar a preservar un gran nombre de llegendes i d'elements folklòrics diversos. Antigament els goigs de sant Nicolau també s'havien cantat als pobles de Clairà i Pontellà.

Recordem que en altres llocs d'Europa sant Nicolau, vestit amb els atributs de bisbe, amb una barba blanca postissa, el famós “Santa Klaus”, el símbol més universal de Nadal, reparteix joguines entre els infants, com ho fem aquí per la festivitat del tió o de Reis. La fama de sant Nicolau es va estendre per tota Europa. D'Alemanya va passar als països de l'est. Al segle XVII uns emigrants holandesos van exportar la seva figura a Nova York, encara que allí la figura del bisbe de nom Sinterklaass va sofrir una gran transformació, convertit aviat en Santa Claus, habitant d'un llunyà Pol Nord, vestit amb una capa vermella folrada d'ermíni, amb uns pantalons bombatxos. Ara tots el coneixem com un vell de barba blanca, baix, grassonet i simpàtic, que sovint viatja a cavall d'un trineu. El mite sagrat és ara

⁷ *Micolau és la pronúncia vulgar del nom propi d'home “Nicolau”. Segons el DCVB aquesta forma ja apareix documentada al segle XIII en una obra de Llull: “Un fals crestià qui avia nom Micolau”.*

un reclam publicitari com molts altres, una icona de l'empresa Coca-Cola. En una regió de Finlàndia, dintre del cercle polar àrtic, uns espavilats han sabut treure profit de la popularitat d'aquest vellet. Allí han construït un petit poble artificial, una agrupació de xalets, un altre parc temàtic, que acull el taller de joguines, botigues, les oficines i el lloc de residència de Santa Claus. Molts nens de tot el món envien cartes a aquella adreça que un equip de secretàries s'encarrega de contestar breument i ràpidament. Per Nadal s'organitzen centenars de vols xàrter fins aquella població per tal de veure una residència pensada per a nens més petits de deu anys. Per uns quants euros qualsevol infant marxa del lloc fotografiat al costat d'un figurant de Santa Claus. També, previ pagament, pots enviar a una tercera persona una felicitació personalitzada i signada per aquest sant bonhomíós, que duu una gorra de neu roja i blanca.

Una primera notícia de la celebració de la festa de Sant Nicolau al Vallespir ens la donà l'escriptor i excursionista Carles Bosch de la Trinxeria (Prats de Molló, 1831- la Jonquera, 1897), bon coneixedor dels indrets pireneics, en el volum *Miscelánea Folk-Lórica* (Barcelona, Àlvar Verdaguer, 1887, pàgs. 9-10). En un apartat amb el títol de «Costums que s'perden» (pàgs. 1-37), hi ha articles bonics i fines observacions sobre tradicions del Vallespir.⁸ Una d'aquestes, de la festa de Sant Micolau, que passem a descriure:

“Un d'ells [estudiants i escolans] es vestia de bisbe, portant llarga casulla y mitra de paper platejat y daurat. Los demás companys, ab mitra de paper, acompanyavan al bisbe. Recorrien los carrers dels pobles; s'aturavan a cada porta cantant y extenent la casulla del bisbe per a arreplegar lo relleu de nous y avellanas que los hi tirava per la finestra. Cantavan:

Sant Nicolau de la confessió,
 tres poncelles per nostra Senyor;
 caritat, senyora,
 caritat, si os plau;
 que venim de Roma
 y portem corona
 de Sant Nicolau”.

⁸ Especialment: “Sant Tomàs Cau”, “Ninou”.

Aquests versos fragmentaris que es cantaven durant la capta, que es perllongaven fins que la casa feia algun donatiu o rebutjava fer-lo, són estrafets d'una composició més llarga que explicava la llegenda de tres jovenetes⁹ o miracle de les tres donzelles, la pobresa de les quals les duia pel camí de la deshonra fins que el bisbe Nicolau les va salvar. Amb unes sabates o bosses plenes d'or que el bisbe de Mira va tirar des de la finestra de la casa dels seus pares, un cavaller ric que s'havia empobrit, va poder redimir-les. Sortides de la pobresa van poder casar-se al seu gust, sense haver de sotmetre's. D'aquí ve que per Nadal en molts llocs els infants posaven una sabata a la finestra o balconada de casa seva tot esperant que el sant l'omplís de regals com va fer en el cas de les jovenetes. Els goigs del sant ho expliquen així:

“Compassiu remediàreu a tres donzelles honestes,/tirant-los per la finestra lo dot ab què les casareu/ i luego vos ocultàreu perquè aplauso no buscau”.

EL COSTUMARI ARLESENC

Fa un quant temps que en consultar una edició molt curta d'un llibre sobre tradicions populars de la vila d'Arles del Tec, que no ha transcendit al gran públic perquè només es va repartir entre veïns del poble, *Images et Croniques 1890-1950. Costumari Arlesenc*,¹⁰ al costat de la celebració de la festa de l'ós¹¹, del bou vermell, el carnaval, la llegenda miraculosa dels cossos de sant Abdó i de sant Senén, vam topar-nos amb unes fotografies de l'any 1946, de no gaire bona qualitat, en les quals sortien els integrants que participaven a la festa de sant Nicolau, amb els noms i cognoms dels figurants. En aquesta població la festa havia saltat del mes de desembre i llavors se celebrava el dimarts gras, dia tradicional de Carnaval al poble. Els redactors del text de la celebració parlen, sense donar-ne gaires clarícies, “d'una paròdia religiosa molt agressiva” que no sabem si anava acompanyada de càntics, discursos o d'altres d'irreverències. Les fotografies que reproduïxo aquí, mostren, a mitjan segle XX, en un poble del Vallespir, la celebració de la festa

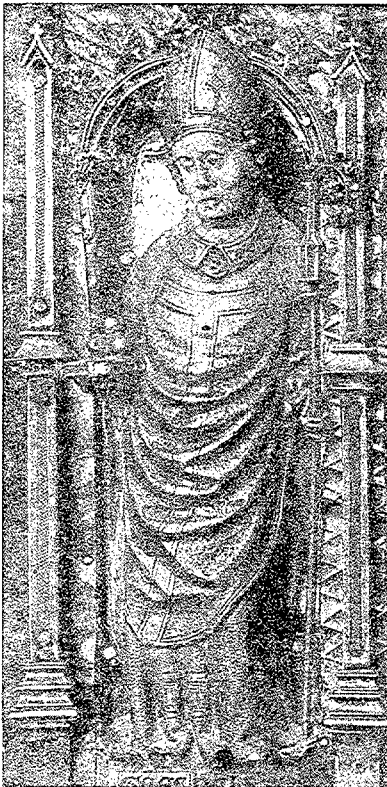
⁹ “Sant Nicolau / de la conversió / les tres donzelles / de Nostre Senyor / Caritat, senyora / caritat si us plau...”.

¹⁰ Animation et Loisirs Arlésiens, 1989-1990. Imprimerie Copylux. Arles sur Tech.

¹¹ La festa de l'ós, antic ritual que explica la lluita de l'home amb aquesta bèstia ferotge, encara se celebra a Prats de Molló, cada febrer, coincidint amb el Carnaval.

Festa de sant Nicolau a l'escolania de Montserrat. Col·lecció de l'autor.

Sant Nicolau de Bari figura representat a l'arca de plata de Sant Martirià. Segle XV. Monestir de Banyoles.

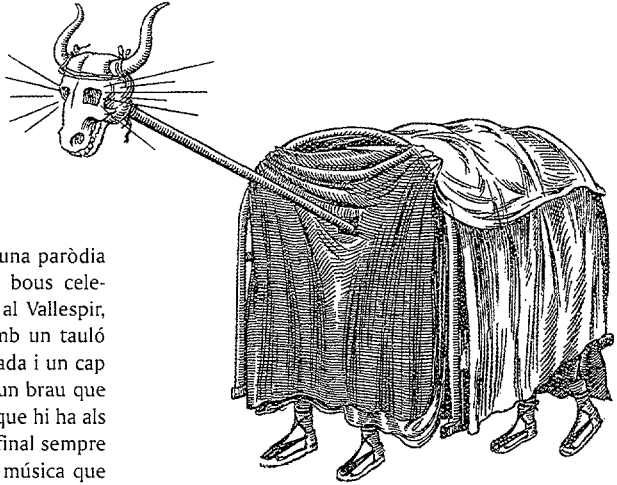
PERVIVÈNCIA DE LA FESTA DE SANT NICOLAU AL VALLESPÍR

L'escolania de Montserrat celebrava la diada de Reis. Col·lecció de l'autor.

Montserrat. Lectura de la Pastoral del Bisbetó a l'Escolania. 6 de desembre. Col·lecció de l'autor.

Dibuix d'*El Bou roig*, una paròdia de les "corrides" de bous celebrades per Carnaval al Vallespir, Capcir i Conflent. Amb un tauló amagat per una flassada i un cap de fusta s'improvisa un brau que escomet els vilatans que hi ha als carrers del poble. El final sempre té lloc a la plaça. La música que acompanya les variacions del brau i del torero era l'himne de Riego i, de vegades, fragments de l'òpera "Carmen".

El Bou Vermell a Arles (1948).

PERVIVÈNCIA DE LA FESTA DE SANT NICOLAU AL VALLESPÍR

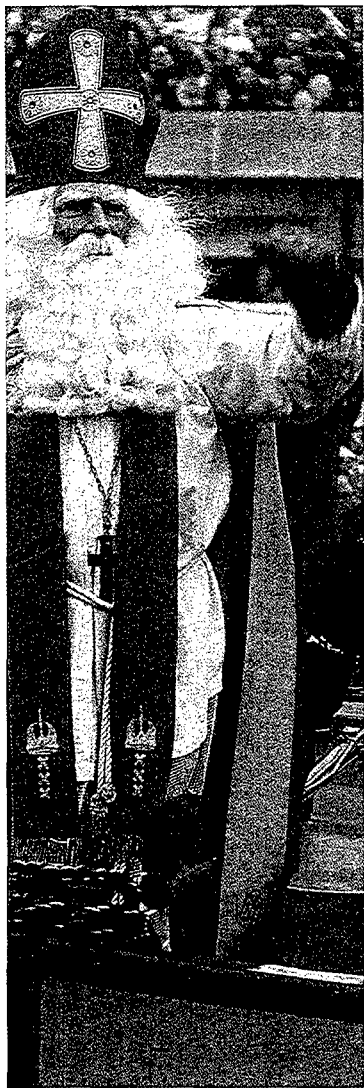
Festes de Sant Nicolau a Arles (1946)

Fadrí disfressat de rei que presidia la capta del Reiató de Llofriu, al Baix Empordà.

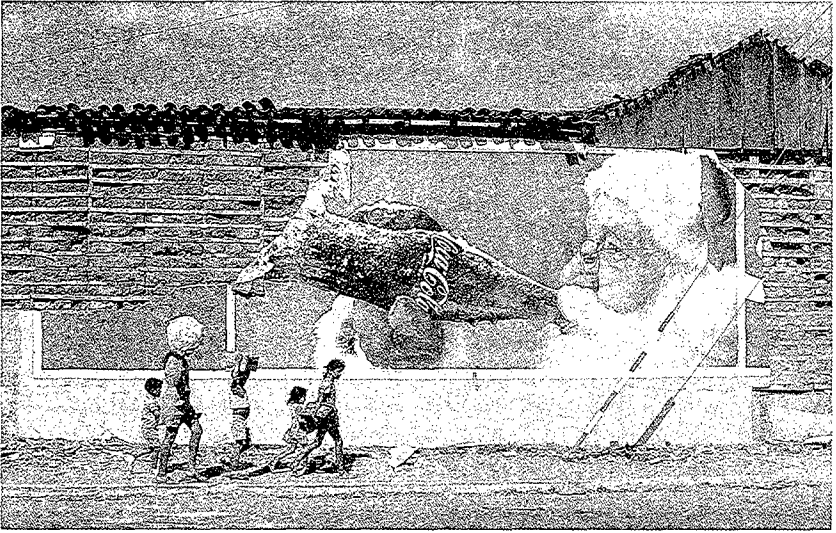
Santa Claus.

~ *Sant Nicolau* ~

Allegret

*Harmonitzat i Instrumentat
per en Col·lecció: Noues Harmonies.*

Santa Claus com a reclam d'una multinacional de begudes.

Colla d'infants del captiri de Sant Nicolau.